



*Journal of Analytic Divinity*  
*International Refereed Journal*  
Cilt/Vol: 3, Sayı/Issue: 1, 2019, ss/pp.103-117.  
Geliş tarihi: Nisan 2019  
Kabul tarihi: Haziran 2019

ISSN:2602-3792

ANKARA-TURKEY.  
This article was checked by iThenticate.



Analytic Divinity Center  
www.andcenter.org

## TEMEL LIBERAL İLKELERİN KUR'ÂNÎ İZDÜŞÜMLERİNE SOSYOLOJİK BAKIŞ

Sümeyye Esmâ ÇELİK\*

### ÖZET

Çalışmamız çağdaş toplumlara yön veren ideolojilerden biri olan liberalizm kavramı etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın problemi temel liberal ilkeleri Kur'ân-i bağlamda izdüşümlerini yoklamaktır. Bu probleme bağlı olarak çalışmanın amacı; liberalizmin temel ilkeleri bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkeleri özelinde Kur'ân-i perspektiflerini anlamaya çalışmaktır. Bireycilik ilkesinde bireyin liberalizmin merkezinde olduğunu ve topluma kıyasla bireyin faydasının ön planda tutulduğu değerlendirilirken; Kur'âni boyutunda bireycilik ilkesinin izdüşümlerinin birey göz ardı edilmeksizin toplumla birey kıyaslandığında parçanın değil bütünün faydasının esas alındığı dikkat çekmektedir. Özgürlük ilkesinde liberalizmin kimi kabullerinin negatif özgürlüğü desteklediği sonucuna varılırken; Kur'ân'daki yansımalarına baktığımızda bireyin özgürlüğüne ilahi bir gücün etkisi olduğu görülmektedir. Piyasa ekonomisine, liberalizm sınırlandırma getirmeksizin yaklaşırken; Kur'an'daki yer alış şekline bakıldığında piyasa güvenliğini sağlayacak kuralların varlığı görülmektedir. Son ilke olarak devletin sınırlılığı ilkesini, liberalizmden hareketle incelediğimizde liberalizmin bireyin aksine devletin görev ve sorumluluklarını hukuk, güvenlik ve savunma alanlarıyla sınırlandırırken; Kur'an'da devlete yüklenen anlam yerine anlamlı ve örgütlü topluluklara atıf olarak 'iyiliği emredip kötülüğü men etme' ilkesi işlevsel olarak kullanılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** İdeoloji, Liberalizm, Ekonomi, Din, Bireycilik, Özgürlük

## SOCIOLOGICAL VIEW TO THE FUNDAMENTAL LIBERAL PRINCIPLES IN THE QUR'ANIC PROJECTION

\* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, el.mek: esma0602@gmail.com



ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1406-0974>

**ABSTRACT**

Our study is shaped around the concept of liberalism, one of the ideologies that lead contemporary societies. The problem of the study in this context is to examine the implications of basic liberal principles in the context of the Qur'an. The aim of this study is to understand the Qur'an's perspectives on individualism, freedom, market economy and limited state principles, which are the basic principles of liberalism. While the principle of individualism is considered that the individual is at the centre of liberalism and that the benefit of the individual is given priority compared to the society, it is noted that in the Qur'an dimension, the principles of individualism are based not on the individual but on the whole. As a last principle, when we examine the principle of State limitation from liberalism, while limiting the duties and responsibilities of the state in the fields of law, security and defense, contrary to liberalism, the principle of "to enjoin good and to forbid evil" as a reference to meaningful and organized communities instead of referring to the state in the Qur'an.

**Key Words:** Ideology, Liberalism, Economics, Religion, Individualism, Freedom

**GİRİŞ**

Tarih düşünce akımlarıyla veya insanların ürettikleriyle dolu bir deryadır. Bu fikirler belirli bir amaç etrafında toplanır ve şekillenir. Öyle ki bu amaçlar belli bir kesim tarafından kabul edilir, içselleştirilir ve başkalarına da kabul ettirmeye çalışılır. İşte bu fikirler havuzu en çok Fransız ihtilali ile gün yüzüne çıkmaya fırsat bulmuştur. Fransız ihtilaliyle beraber insanlara farklı düşünce dünyaları sunulmaya başlanmıştır. Böylelikle insanlar kendi fikri dünyalarına daha yakın olan hedeflere yönelmişlerdir. Bu olaylarla birlikte ilk kez bu dönemde "ideoloji" (ideology) kavramı ortaya çıkmıştır. İdeoloji terimi her ne kadar Fransızca bir terim olsa da kökü eski Yunan diline dayanır ve bu terim "düşünceler bilimi" anlamına gelir (Mardin, 2003: 22-25).

Sosyal bilimciler ideoloji kavramını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Marx'a göre bir fikrin sahibi olmak için öncelikle maddi gücün sahibi olmak gerekir. Böylelikle maddi gücü elinde bulunduran manevi gücü de elinde bulundurmuş olur. Marx maddi gücün yegâne temsili olarak iktidarı görür. Yani Marx'a göre ideoloji iktidarın elinde olandır (Bulut, 2011 : 191). Marx'a göre ideoloji böyle anlam bulurken; McLeran'a (2011:303) göre ideoloji anlam ve gücün kesişmesinden ortaya çıkmıştır ve 'izm'lerden ayrı olarak günlük yaşamımızda ortaya çıkan fikir dünyasının ta kendisidir. Bu anlamda ideoloji bireyin veya grupların desteklediği inanç, değer ve fikirler anlamına gelmektedir. Görülmektedir ki ideoloji kavramı tarihsel gelişim sürecinde kültüre, dünya görüşüne ve inançlara göre farklı şekillerde yorumlanmıştır (Akın-Aslan, 2014 :83-84 ).



İdeoloji tanımları belli grupların savundukları düşünceler etrafından sistemleşmektedir ve bu sistemlerin kurucuları ve bu kurucuların yaslandıkları ideolojileri de bulunmaktadır. İdeoloji ve kurucuları bağlamında en dikkat çeken düşünürlerden biri Karl Marx'tır. Karl Marx "Kapital" adlı eserinde ekonomik sistemin nasıl olması gerektiğine yer vermiştir. 3 ciltlik bu eserinde ekonomiye dair ideolojisini de kaleme almıştır (Slattery, 2015 :124-125).

Liberalizm ve din bağlamında birçok eser kaleme alınmıştır. 1999 yılında Mustafa Erdoğan "İslam ve Liberalizm" adlı eseri kaleme alırken aynı yıl Osman Eskicioğlu da "İslam ve Ekonomi" adlı eseri kaleme almıştır. İslam'ın ekonomik liberalizm ile ilişkini ortaya koymak amacıyla Ayşen Uysal (2009) "Siyasal İslam ve Liberalizm" adlı eseri kaleme almıştır. Aynı yıl Bilal Sambur (2009) "Liberalizm ve Din Özgürlüğü" adlı makalesini yayımlamıştır. 2010 senesine gelindiğinde Arif Ersoy "İslam ve Liberalizm" başlığı altında liberal ve İslami ilkeleri karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Yapılan taramalarda doğrudan liberal ideoloji ile Kur'ânî bağlamın tartışıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Çalışmanın ana konusunun liberalizm ideolojisi temel ilkelerinin Kur'ân'daki izdüşümlerini sosyolojik olarak değerlendirilmesidir. Amacı ise liberalizm ilkeleri olan bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkelerinin Kur'ân'daki izdüşümlerini sosyolojik bağlamda ele almaktır. Kur'ân gibi ilahi mesaj içeren bir kitabın içeriğiyle modern bir ideolojinin kavramlarının karşılaştırılması sadece sosyolojik bir anlama çabasıdır. Aksi takdirde dünyevi bir ideolojiden ilahi bir boyut çıkarma veya ideolojinin varlığının ispatı gibi bir çaba asla yoktur. Bu çalışma bir anlamda Kur'ân'ın farklı anlaşılmasına dair bir ön giriş denemesidir.

Bununla birlikte araştırmamız nitel bir çalışmadır. Bu sebeple çalışmamızda tarihsel dokümantasyon tekniğini kullandık. Kavramlar incelenirken sosyolojik kavram kitaplarına, sosyoloji makalelerine, tarihi bölümler için İslam Tarihi kitaplarına, siyer kitaplarına, Kur'ân-i değerlendirmeleri yaparken Kur'ân meallerine ve tefsirlerine müracaat ettik.

## **Din ve İdeoloji**

"Arapça kökenli "din" kelimesi sözlükte, zelil olmak, boyun eğmek, aziz olmak, itaat etmek, isyan etmek, hesaba çekmek, ceza ve mükâfat anlamlarına gelmektedir. Bir kavram olarak ifade ettiği anlam aslında kelimenin etimolojisinde yer almaktadır. Bir düşünce ya da inanca bağlanmak, iman etmek, kabul etmek, aynı zamanda başka bir düşünceyi ya da inancı reddetmek anlamına gelmektedir." (Tokat, 2018:19). Sosyolojik bağlamda din ise işlevsel olarak tanımlandığında Durkheim'e göre "din, kutsal şeylerle ilgili –emredilmiş ve yasaklanmış- bir inançlar ve pratikler manzumesidir. Bu inanç ve pratikler, onları kabul eden kimseleri kilise denen manevi bir topluluk halinde bir araya getirir. Din fikri kilise fikrinden ayrılamaz" şeklinde tanımlanmaktadır (Kurt, 2008: 79).

Dinler sosyolojik bağlamda tanımlandığında, bu bağlamın ideolojilerden bağımsız olmadığı görülmektedir. Nihayetinde bir dünya inşa etme ve var olanı değiştirme, ıslah etme, inşa etme ve kaldırma niyetinde

olan din ile ideolojinin ortak amaçları dikkat çekmektedir (Mardin,2012 :34-35).

İdeolojiler genellikle inançlar veya politik sistemler ile bir toplumu şekillendirmeyi, topluma yön vermekle birlikte topluma bir dünya görüşü kazandırmayı hedefler. Aynı zamanda bir ideolojiden söz edebilmek için ideolojinin belli bir toplum kümesi içinde kabul görmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Bir görüşün belli bir kesim tarafından kabul edilmesinin ön şartları da ideolojinin o toplumun inançları ve tutumları ile uygunluk göstermesidir. Weber'e göre ideolojilerin oluşmasında birçok faktör etki etmiştir ve ona göre bu faktörlerin en kuvvetlisi "din"dir. Weber'e göre kapitalizmi kapitalizm yapan şey "Protestanlığın dünya görüşü"ydü. Kapitalizm Protestanların Kalvinist amaçlarını gerçekleştirmek için ortaya koydukları amaçlar bütünüdür. Lane psikolojik uyum fonksiyonlarından olan dini fonksiyonu ideolojinin bir alt kategorisi olarak görmektedir. Lane'ye göre bir ideoloji ortaya konmak isteniyorsa psikolojik bağlamda dinin gerçekliği kabul edilmelidir. Çünkü din ideolojiler ile insan psikolojisi arasındaki dengedir (Mardin ,2012 : 27-30).

Marx'a göre toplumlar tarafından kabul edilen ideolojiler ister siyasi, ister ekonomik isterse de dinî olsun fark etmez. Ona göre toplumu yönlendiren bu ideolojiler sadece belirli sınıfların çıkarlarını gözetmek için var olmaktadır (Dal,2018:37).

### **Ekonomi ve Din**

Dinin tanımından da anlaşılacağı gibi din bir inancı kabul etmektir. Buna göre bir inancı kabul etmek onun koyduğu kanunlar, kuralları ve ibadetleri de kabul etmektir. Hiç şüphesiz Tanrı'yı merkeze alan bir olgunun sosyal olay, olgu ve yapıları etki altında bırakmadığı söylenemez. Bu sebeple din insanın hayatını çepeçevre kuşatır ve hayatın her anında var olmaktadır. Buna ahlak, toplumsal düzen ve elbette ekonomi de örnek verilebilir. Burada din ve ekonomi arasında tek yönlü bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Yani din ekonomi üzerinde etkin olmaktadır (Köse, 2012:13-15). Marshall bu görüşü destekleyen bir ekonomi tanımı yapmaktadır; 'Ekonomi, insanın siyasi, sosyal ve ferdi hayatına fakat bilhassa sosyal yaşamına ait iktisadi safhaların ve şartların araştırılmasına yarayan bir disiplindir.' İnsanın sosyal yönüne de dikkat çeken Marshall'ın tanımına geniş perspektiften bakılırsa bu sosyal varlığın ihtiyaçlarını karşılamak için var olması gereken disipline ekonomi denir. Fakat insanın bu ihtiyaçlarını belirleyen ve sınırlayan olgu olarak din karşımıza çıkmaktadır (Pehlivan,2016: 32).

Dinin metafiziksel alanına vurgu yapanlara göre din ve ekonomi birbirini etkilememektedir. Bu görüşe mensup olan Waterman'a (1996) göre tamamen metafizik alanla ve Tanrı'yla ilgili bir kavramın paraya dayanan bir kavramla ilişkili olması beklenmemektedir. Nelson'a (1998) göre sekülerleşen dünyada insanın ihtiyacının dinin belirlediği sınırlar oluşturmadığına aksine insanın talep ettiklerinin oluşturduğunu söyler. Bu



sebeple tüketen insan için bugün dinin ekonomiden tamamen bağımsız olması gerektiğini söylemektedir (akt. Yeşilyurt, 2014:8-9).

Din ve ekonomi arasındaki ilişkiyi pozitif olarak ele alanlardan biri Max Weber'dir. Weber toplumsal hayatın düzenleyicisi olarak üç önemli olgu ortaya koymaktadır. Bunların din, siyaset ve eğitim olduğunu belirtmektedir (Pehlivan,2016;26-27 ). Dinin Sanayi devriminin yankılanmasında ve Protestanlıkta modern kapitalizmin ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmuştur (Yeşilyurt, 2014:8-9).

Din ve ekonomi etkileşimi bazen ters orantılı olabilmektedir. Bu görüşe göre ekonomik refah ne kadar artarsa dini inanç ve ibadetlere katılım da aynı oranda azalmaktadır. Din ve ekonominin ters orantılı ilişkisi 20. yüzyıl başlarında kalvinizm hareketinde görülebilmektedir. Din ve ekonomi arasında doğru bir orantı da bulunmaktadır. Burada da dinin ekonomik faaliyetlere değer yargıları yüklediği görülmektedir. Mesela ticarete güvenilir, hayırsever ve dürüst olmak bunlar arasında sayılmaktadır (Eren, 2013:11-12 ).

Düşünceler bilimi olarak tanımlanan ideoloji, toplumun siyasi, ahlaki, dini ve ekonomik vb. birçok yönünü kapsamaktadır. Bununla birlikte ideoloji olarak adlandırabileceğimiz ekonomi alanında söz söyleyen kapitalizm, sosyalizm ve liberalizm gibi birçok ideoloji ortaya çıkmıştır (Dal,2018:38).

### **Bir İdeoloji Olarak İktisadi Liberalizm**

Sanayi inkılabından önce ve sonra birçok ekonomik ideoloji ortaya çıkmıştır. Bu ideolojilerden biri de liberalizmdir. Liberalizm Latince kökenli bir terim olup “yardımda bulunan”, “eli açık”, “cömert” manalarına gelen liberal kelime kökünden kökünden türemiştir.

14. yüzyılda ortaya çıkan liberalizm terimi sanayi inkılabında öne çıkan ideolojiler arasındadır. 17 ve 18. yüzyıllarda siyasi bir ideoloji olarak etkisini gösterse de bu etkisinden ziyade felsefi temelleri olan bir ideolojidir. 19. Yüzyılda ilk defa İspanya'da siyasi bir terminoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmin politikaya, kültüre, sosyal yaşama ve ekonomiye yönelik görüşleri bulunmaktadır. Liberalizm'in ekonomiye yönelik görüşlerine “iktisadi liberalizm” denilmektedir. Ahlak filozofları arasında yer alan Adam Smith aynı zamanda iktisadi liberalizmin kurucusu sayılmaktadır. (Avan, 2015: 32-34) Liberalizm; klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizm şeklinde ayrılmaktadır(Tayyar-Çetin,2013:109-112).

Esasında liberalizm, Avrupa'nın ortaçağ toplumuna ve siyasi rejimine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'da halk üzerinde hegemonik unsurlar olan derebeylik rejimi, kilise ve krallık liberalizmin ortaya çıkışını ateşlemiştir. Ortaçağ Avrupa'sında köleliğin yaygınlaşp insan hak ve özgürlüklerinin yok sayılması liberalizmde bireycilik ve özgürlük ilkelerinin temellerinin oluşmasını sağlarken; parçalanmış devlet yapısına giren Avrupa'nın piyasayı ve ekonomiyi kontrol edememesi piyasa ekonomisi ilkelerinin temellerini oluşturmaktadır. Liberalizmin özünü bu üç ilke oluştururken devlet bunları koruyacak mercii olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bireyin ve toplumun yeterli kalmadığı yerlerde devletin fonksiyonel olarak ortaya çıkması da liberalizmin sınırlı devlet ilkesinin temelini oluşturmaktadır (Bülbül, 2018:220-221).

## **Bireycilik, Özgürlük ve Piyasa Ekonomisi Kavramları**

### **A. Bireycilik**

“Genel olarak bireyin önemini ve çıkarlarını vurgulayan fikirleri anlatan bireycilik terimi, bu temelde geniş bir yelpazeye yayılan fikirler, felsefeler ve öğretileri karşılar.”(Marshall,2009:73)

Tocqueville, bireyciliğin toplum çıkarlarını korumak için hareket etmeyen bir görüş olduğunu belirtmektedir. Emerson’a göre bireycilik kişinin kendine güvenmesi ve kendisini bağlayan toplumun bağlarını koparmasıdır. Toplumsal bağlardan kasti başkalarını taklit , geleneksel değerler ve inançlar olmaktadır (Kıvısto, 2003:117-120).

Liberal bireyciliğin temeline bakıldığında özerk bireycilik görülmektedir. Özerk bireyciliğe göre kişi kendi yaşantısını şekillendirmeli ve hayat tarzını seçmede özgür olmalıdır. Bu özerkliği kurabilmesi için toplumsal baskılardan (gelenek, din, aile vs.)kurtulması gerekmektedir. Bu görüşün karşıtı olarak toplumculuk karşımıza çıkmaktadır (Altıntaş,2012:34-35).

### **B.Özgürlük**

“İnsanın neyi yapmak isteyip neyi yapmak istemediğine kendi iradesiyle karar vermesi ve kararının gereklerini yerine getirirken başkaları tarafından engellenmemesi” (Acar,Demir, 2002: 321).Sosyalist ve Marksistlere göre özgürlük , “*üretim koşullarına, doğal zorluklara ve insanın kendi doğasına hakim olabilmesi ile mümkün olabilmektedir*”. Montesque özgürlüğü “ *kanunların müsaade ettiği her şeyi yapma hakkı* ” olarak görürken, klasik liberalizmde özgürlük kavramı, bireyin her türlü baskı ve zorlamaların dışında kararlarını verip ona göre davranması olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmin öne çıkan isimlerinden olan Locke insanın özgürlüğünün bazı şeylerin sınırlandırdığını belirtirken bu sınırların “acı” ve “arzu” lar olduğunu belirtmektedir. Yine liberalizmin önemli isimlerinden olan Hayek ve Popper bu sınırların “kamu iyiliği” ve “çoğunluğun çıkarı” olarak belirtmektedirler (Bülbül, 2011: 36-39).

### **C. Piyasa Ekonomisi**

Piyasa ekonomisi insanların iktisadi faaliyetlerinin belirli bir organizasyonu şeklinde tanımlanırken, bireycilik anlayışı beraberinde insanın ekonomide de özgür olması anlayışını getirmiştir. Bu da serbest piyasa anlayışının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Piyasa ekonomisi konusunda liberalizmin görüşlerinin baskın olduğu görülmektedir. Nitekim Jeremy Bentham devletin kişisel faydacılığı yükseltme görevinin var olduğu ve bunun için de iktisadi serbest ortamı oluşturması gerektiğini vurgulayarak, Herbert Spencer “bırakınız yapsınlar” fikrini destekleyerek,



Constant dini alanda , yayın organlarında ve iktisadî alanda maksimum sarbestliği savunarak liberal düşünceye katkı sağlamışlardır. Liberal düşünce ekonomide de bireyciliği esas alarak ; ekonomide kişisel çıkarları, seçim özgürlüğünü ve özel mülkiyet hakkını benimsemektedir. Liberal iktisadî düşüncede kişi seçme özgürlüğüne sahip ve çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. Bu düşünce çerçevesinde özel mülkiyetin var olmadığı bir sistem liberal iktisadî düşüncede bulunmamaktadır (Kazancı,2016:163-165).

## **LİBERAL İLKELERİN KUR'ÂNİ İZDÜŞÜMLERİ**

### **A.Bireycilik İlkesi**

Liberalizmde toplumsal olgudan önce birey gelmektedir. Birey toplumun bütününden daha önemlidir. Bu sebeple bireyin faydasına olan hiçbir şey kısıtlanmamalı ve birey tamamen özgür olmalıdır. Bireyi gerek siyasi, gerek sosyal, gerek ekonomi alanında kısıtlayan her şey despotizm olarak adlandırılmaktadır. Liberal düşünce 'ortak payda' , 'ortak yarar', 'toplumsal fayda' vb. şeyleri incelemeyi onun yerine 'bireyin faydası' ilkesi geçerlidir. İktisadi aktör olan bireyin serveti toplumsal refahın üzerinde görülmektedir. Liberalizm bireyin servetini denetleyen bazı denetim ve düzenlemelerin bireyin özerkliğini kısıtladığını düşünmektedir. Bireycilik, bireyin iktisadi faaliyetlerinde özgür olması, iktisatta rekabet edebilmesi, mülk sahibi olması, sosyal hayatında rekabete açık olması aynı zamanda sosyal ve siyasi manada kısıtlanmayan bir özgürlüğe sahip olması demektir. Liberalizmde birey mülkün mutlak sahibi olarak görülmektedir (Özel,1994: 17). Liberalizmde bireycilik, tüm hak ve özgürlüklerin bir grupta veya toplumda değil de tamamen bireyde toplanması olarak adlandırılmaktadır(Çetin,2001:221-223). Liberalizme göre en iyi toplum yapısı bireyin davranışlarında ve kararlarında en fazla özgürlüğe sahip olduğu toplum yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle bu toplum yapısı bireyin çıkarları sonucu oluşmaktadır (Çağlar, 2018; 19-20)

Bireyin ve toplumun çıkarları ile ilgili konuya değinmeden Kur'an'ın mülk sahibi olarak kime işaret ettiğine bakmak gerekmektedir. Kur'an'da birçok yerde mülkün kime ait olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Nisa suresi 42. Ayette "*Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır; dönüş de ancak O'nadır*" şeklinde geçmektedir. (23/80, 3/92, 3/189, 2/284, 35/3, 57/7, 24/33) Kur'an'ın ifadelerine göre mal ve mülkün asıl sahibi Allah'tır. İnsan ancak bu vekâlet yoluyla mülk üzerinde hak sahibi olabilmektedir. İnsan bu sahip olduğu mülkiyetle sorumlu tutularak hesap verecektir. Ayrıca insan sahip olduğu bu mülk üzerinde tek başına söz sahibi olamamaktadır. Burada mülk sahibi "ortak refahı" gözetmekle yükümlü olmaktadır. Yani bireysellik değil toplumsallık öngörülmektedir. Bu sebeple insanın mülk üzerindeki tasarrufu tamamen ona bırakılmayıp sınırlandırılmaktadır. Böylelikle Kur'an ortak faydayı gözeterek mülkün tek elde yığılmasına karşı çıkmaktadır. Haşr Suresi 7. ayette mülkün tek elde toplanmayıp, sınıflar arası dengenin gözetilmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir (Koca, 2013: 18-19; Haşşab,2010: 50-52).

Kur'an'a göre Allah, ancak kendi koyduğu kurallara göre insana mülk edinme hakkı tanımaktadır.(31/20) Aynı zamanda Kur'an'da mülk üzerinde vekâleti olan insanların fakirleri gözeterek infak etmelerini de istemektedir. (2/265, 2/275, 9/88, 9/103) Böylelikle toplumsal denge gözetilmeye çalışılarak sosyal dayanışma arttırılmaya çalışılmaktadır. İnfaklarının karşılığını ise Allah'ın vereceği belirtilmektedir. Böylece vekâletin bir sorumluluğu olarak infak olgusu karşımıza çıkmaktadır (4/38, 9/24, 8/28; Eskicioğlu,1999: 15 ). Böylelikle Kur'an bireyin malını nasıl kullanması gerektiği hususunda da inananlarına yol göstermektedir. *“Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin! Allah, kurumlu, böbürlenmiş insanları sevmez.”* Nisa sûresi 36. Ayette belirtildiği üzere Kur'an, maddi konularda ferdiyetçiliği değil toplumsal birlikteliği ve paylaşmayı esas almaktadır. Kur'an mal sahibi olunurken dünyevileşmeden Allah'ı anmaktan men etmeyecek şekilde çalışmasını önermektedir. (63/9) Kur'an-da insanların ekonomik anlamda israftan kaçınmaları gerektiği de belirtilmektedir. *“yiyiniz, içiniz ancak israf etmeyiniz”*(7/31) ayeti bunu dile getirmektedir ( Kazancı,2016:168-169).

Kur'ân'ın Bakara suresi 275.ayetinde alış-verişin helal olduğu faizin haram olduğu zikredilmektedir. Aynı zamanda Kur'ân kendisine iman edenlerin alımda ve satımda neler satıp, neler satın alacakları konusunda da söz söylemektedir. (2/275,6/145,6/146) Faiz Kur'an'da “ribâ” kelimesi olarak geçmektedir. Ribâ, insanların mallarını arttırmak için edindikleri haksız kazançtır. Bu kazanç toplumda eşitsizliğe ve toplumsal faydayı gözetmeksizin bireyin sadece kendi çıkarlarını gözetmesinden dolayı yasaklanmaktadır. Fakiri daha da fakirleştirip zenginin malını haksız kazançla arttırdığını ancak bunun Allah katında kişiye bir fayda sağlamayacağı Kur'an'da Rum sûresi 39. Ayette de belirtilmektedir. Bireyin sadece kendisini düşündüğü, kendisi dışındakilere zarar verebilecek her türlü davranıştan uzak durması gerektiği tavsiye edilmektedir. Bireyin kendi çıkarlarına göre hareket etmesi doğru bulunmayıp toplumun çıkarları da göz önünde bulundurulmaktadır (Özdemir,2010: 70-71).

Kur'an'ın muhtevası bireycilik ilkesi perspektifinden dikkate alındığında bireyden çok cemaat (toplum) olgusu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın hitabı genellikle “siz” olurken ; insanlara bir ve cemaat olmaları tavsiye edilmektedir. (2/168,2/172,3/103;Çınar,2018: 260-262)

## **B.Özgürlük İlkesi**

Liberalizm ideolojisinin bir diğer temel ilkesi kişinin özgür olmasıdır. Liberalizm negatif özgürlük esaslarına uygun bir özgürlüğü benimsemektedir. Negatif özgürlük, birey ve bireyin sahip olduğu özel yaşamının hiçbir baskı ve etkiye maruz kalmayan, sınırlandırılmayan özgürlüğüdür (Başdemir,2013: 34). Liberalizmde bireyin bu özgürlüğü karşısına devlet olgusu çıksa da liberalizm devletin varolma amacının





bireyin özgürlüğünü güvence altına almak olarak görmektedir. Böylelikle devlet bireyin özgür olmasını sağlayacak kurum olmalıdır (Çağlar,2018; 20) Negatif özgürlüğü benimseyen liberalizmde, ekonomik ilişkilerde üreticinin ve satıcının işlemlerini kendilerine göre düzenleme, alıcıların ise istedikleri şeyi istedikleri yerden alma hakları bulunmaktadır. Aynı zamanda iş hayatı kısıtlanmamakla birlikte serbest ekonomik faaliyetler ile çalışma hayatını sınırlayan şeylerin ortadan kaldırılmasını öngörmektedir (Çetin, 2001:226). İnsanoğlunun varlığa çıkış sahnesinden bu yana yaşamına anlam katan eylemlerden biri onun özgür olmasıdır. İnsanın ve toplumun ihtiyaçlarını gözeten bir din olan İslam'da insanın sadece dînî boyutunda değil tüm yaşam alanlarında da özgür olması gerektiğini savunmaktadır ( Bayraktar, 1995:8 ).Peker'e göre Kur'an'da insanın özgür olması ona verilen sorumlulukların neticesidir. Peker Kur'an'a göre ' insan özgürdür' der. Çünkü Allah insana türlü sorumluluk yüklemektedir (17/34, 17/36). Üstelik insanoğlu bu sorumluluğunun hesabını vermekle de yükümlü kılınmaktadır(16/56, 29/13, 43/19, 15/92). Yani Kur'an Müminlere sorumluluklarının neler olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir. Bununla beraber sorumluluklarını yerine getirip getirmeme özgürlüğünü insana tanınmasının yanında yerine getirene mükâfatın olacağını yerine getirmeyene de cezanın olacağını da bildirmektedir.(6/130,4/172, 16/104, 55/46-76, 47/15, 2/25, 43/68-72, ) Sorumlulukları bilmek insanın özgürlüğünü kısıtlamasının aksine insanın başıboş olmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır (6/160). Kısacası bu sorumluluk yüklenen varlığın akıl ve iradeden yoksun olmasının düşünülemediğini aktarmaktadır (17/107, 9/82). Akıl ve iradeye sahip varlığın seçebilme yetesi de muhakkak vardır (2/164). Böylece seçebilme iradesine sahip olan insan elbette özgürdür (Peker,2007:71-78).

Kur'an insanın özgür olması ile düşünmenin yasaklanmadığı, insanın eylemlerinde baskıya maruz bırakılmadığı bir süreci vurgulamaktadır. Düşüncelerinde ve eylemlerinde baskı hisseden birinin özgür olması düşünülemez. Kur'an insanın özgür olması gerektiğini söyleyerek insanların birbirlerini kısıtlamasının da önüne geçmek için dinde zorlama olmadığını hiçbir kimsenin bir başkasını bir şeyi yapmaya zorlamaması gerektiğini vurgulamaktadır (2/256; Vural,2015;73). ”Gerçekten Rabbinizden size basiretler geldi. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de körlük ederse zararı kendisinedir. Ben sizin bekçiniz değilim.” (6/104, 6/66, 10/108, 2/73, 2/164, 13/19, 30/19, 30/24; Yazır,1993;140 ) Böylece insanın davranışlarında ve düşüncelerinde özgür olduğu, kısıtlanmadığı ve Allah'ın insanların eylemlerinde müdahil olmadığı açıklanmaktadır. Kur'an'da bahsedilen özgürlükte, dinde baskın (haramlar, helaller)zor kullanma (ukubat cezalar) bulunması sebebiyle liberalizme konu olan özgürlük kavramından ayrılmaktadır.Fıkıhta sedd-i zeraî ilkesi ile kötülüğe götüren yollar kısıtlanır (et-Taberî, 2000:25). Liberalizmde “bırakınız yapsınlar” ilkesi geçerlidir (Kazancı,2016:163-165).

### C. Piyasa Ekonomisi İlkesi

Piyasa ekonomisi özel mülkiyet anlayışı esasına dayanmaktadır. Piyasa ekonomisinin işlemesi için her bireyin sahip olduğu mülkiyeti paylaşması gerekmektedir. Burada bireyler kendi menfaatleri çerçevesinde işbirliğine girip girmemekte tamamen özgür iradelerine bağlılardır. Piyasa sistemi herkesin ortak menfaatine değil tek tek her bireyin karşılıklı çıkarına dayanmaktadır. Liberalizme göre piyasayı yönetmek ve yönlendirmek insanların kendi başlarına yapacağı bir iştir. Bu sebeple devletin bireyleri sınırlandırmaması ve piyasa ekonomisine müdahale etmemesi gerekmektedir. Üretim yapanlar hangi malı ve o maldan ne kadar üreteceklerine kendileri karar verirken; tüketiciler de hangi malı, ne miktarda alacaklarına kendileri karar verirler. (Tayyar-Çetin,2013:113; Çetin,2001:227-228)

Kur'an-i perspektiften bakıldığında; mülk edimini ve ticareti serbest bırakan(2/275) Kur'an'ın piyasa ile ilgili ekonomisine dönük bir yaklaşımı bulunduğu görülmektedir. Kur'an, piyasa ekonomisini korumanın başlıca önemli etkenlerinin "güvenlik" ve "tatmin" olduğunu bildirmektedir. Piyasa ekonomisinde can ve mal güvenliği temel konumundadır. Kişi ticaretini yaparken kendisinin ve malının güvende olduğundan şüphe duymamalıdır. Öte yandan alıcı ve satıcı arasında da bir güven olmalıdır. İkinci olarak alıcı da satıcı da alışverişlerinden tatmin olmalıdırlar (16/112).Satıcı sattığı ürün karşısında elde ettiği karşılıktan memnun kalmalı, alıcı da satın aldığı mülkten memnun olmalıdır. Nitekim Nisa Suresi 39. Ayette, "yapılan ticaretin rızaya dayalı" olması gerektiği söylenmektedir (Bayındır,2007;4-5). Kur'an'da alışverişte rızanın gözetilmesi insanların karşılıklı kâr edebilmelerine de olanak sağlamaktadır. Bu demek oluyor ki Kur'an belirli sınırlar çizmemekte ve kârı yasaklamamaktadır. Burada rızanın zikredilmesiyle adaletsizliğin ve hilenin önüne geçmek hedeflenmektedir. Böylelikle karşılıklı çıkarların korunduğu alışverişlerin serbest bırakıldığı görülmektedir (Yılmaz,2011: 39-40)

Aynı zamanda Kur'an "*insana kendisi için çalıştığundan başkası yoktur*"(53/39) diyerek üretimde mülkiyet esasını ortaya koymaktadır. Bu insanın tüccar olduğu düşünülürse ürettiği şeye sahip olmakta ve sahip olduğu şeye piyasa değeri fiyat belirmesi beklenir. Ancak bilinmelidir ki üretenin ürettiği şey üzerinde hakkı bulunduğu gibi o malı tüketen olan toplumun da o şey üzerinde hakkı bulunmaktadır. Bu demek oluyor ki üretici burada fiyat belirlemede yani piyasa ekonomisi konusunda özgür değildir. Bu noktada kısmen de olsa devletin ekonomiye müdahalesi söz konusudur. Piyasa tamamen özel sektöre teslim edilmemektedir (Eskicioğlu, 2010;79) Kur'an sosyal hayatı ifsâdâ yol açmayacak iktisadi faaliyetlere izin verirken piyasada "güven" ve "üretkenliği" esas almaktadır. (el-Maliki, 2007: 54)

#### **D. Sınırlı Devlet İlkesi**

Bireycilik ve özgürlük ilkesine dayanan liberalizm sınırlı devlet anlayışını da benimsemektedir. Liberallere göre bireyin özgürlüğünü



sınırlandırabilecek en güçlü kuvvet devlettir. Bu sebeple Liberaller devletin hukuk, güvenlik ve savunma alanlarıyla ilgilenmesi ancak bireyin sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarına müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadırlar (Tayyar-Çetin,2013:113). Taylor'a göre liberal toplum bireylerine sunduğu; yaşam hakkı, özgürlük, ifade ve din özgürlüğü gibi temel haklar itibariye diğer toplumlardan farklılaşmaktadır. Liberal toplumun bekâsı için bu temel özgürlüklerin çiğnenmemesi ve sarsılmaması gerekmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda "sınırlı devlet" anlayışı ortaya çıkmaktadır. (Özdemir, 2018; 73-74)

Kur'ân'î perspektiften bakılacak olursa Kur'ân, insanların birlik kurmalarını, örgütlenmelerini ve teşkilatlanmalarını istemektedir. (3/110) Bunu isterken insanların hayır etrafında birleşmelerini beklenmektedir. En gelişmiş örgütlenme biçimi olarak da karşımıza devlet yapısı çıkmaktadır. Kur'ân Müslümanların birbirine karşı sorumlu oldukları ve Müslümanların ancak kardeş olduklarına yer vermektedir.(49/10) Nasıl ki Müslümanların birbirlerine karşı sorumlulukları var ise devletin de insanlara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Devlet toplumda düzeni sağlayacak otorite olmalıdır. Meselâ Kur'ân "*iyiliğin emredilmesini ve kötülüğün nehy edilmesini*" istemektedir. Yine bu ilkeyi "hak, adalet" çerçevesinde yerine getirecek olan organ olarak devlet karşımıza çıkmaktadır (2/148; Ersoy, 2015:49; Eskicioğlu, 2010:80).

Kur'ân'da devletin, hukuku gözetmesi ve insanlar arasında adaletle hüküm vermesi istenmektedir. Kur'ân, devletin hukuka ve adalete dayalı bir toplum nizamı oluşturmasıyla ilgili ayetlerini barındırmaktadır. (42/15, 4/58, 4/135) Hukukun dayandığı tek merciinin de Allah olduğunu belirten ayetler kanun koyucu olarak Allah'ı işaret etmektedir. Kanunlar hak ve vazifelerin neler olduğunu açıklayıp onları ortaya koyar. Kur'an-i perspektiften inceleyecek olursak hak ve vazifeleri tayin edenin Allah olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. (33/36) Böylece Allah inananlarına hak ve sorumluluklarını ayetleriyle izah etmekte ve onların bunlara riâyet etmelerini istemektedir. Bu vazifelerin başında " Allah'a kulluk " ilkesi bulunmaktadır. Bu vazifeyi yerine getiren Mümin'inin ' insan - Allah' , 'insan -toplum' ilişkileri de düzene girmektedir. Kur'ân ekonomik bağlamda da insanın vazifelerini bildirmektedir. Haksız kazancın önüne geçmek için alışverişlere faiz yasağını koymakta (2/276, 4/29) ve zenginlerin malların bir kısmını zekât veya sadaka yoluyla infâk etmeleri gerektiğini bildirmektedir (9/60, 19/55, 24/56, 31/4, 2/43, 2/83, 4/77). Kur'ân ekonomiyle ilgili uygulamalarda rıza, hak, hukuk gibi kavramlara dikkat etmekte ve insana bununla ilgili kanunlar koymaktadır (Köse,1996: 17-23).

## Sonuç

Çalışmamız birey ve toplumu derinden etkileyen düşüncede paradigma değişimine sebep olan ve daha sonrasında ortaya çıkacak gelişmelere yön veren -izm'leri ve bir -izm örneği olan Liberalizmin ilkeleri üzerine yoğunlaşarak anlamak ve açıklamayı amaçlamaktadır.

Biz bu çalışmamızda liberalizmin bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkelerinden hareketle Kur'an'da bunların izdüşümlerini tartışmaya çalıştık. Elbette burada amacımız evrensel bir kitap olan Kur'an'ı liberalizm gibi beşeri bir olguyla ölçmeye, değerlendirmeye veya indirgemeye çalışmak değildir. Hedef noktamız liberalizm ilkelerinin Kur'an'daki izdüşümlerini ortaya koymaktır.

Liberalizm bireycilik konusunda tamamen bireyin yanında yer almaktadır. Liberalizme göre toplumsal fayda ön planda olmamakla birlikte öncelikli olan hedef bireydir; bireyin çıkarı ve menfaatidir. Bu sebeple liberalizm bireyin faydasına, ancak toplumun zararına olacak bir konuda kesinlikle bireyin tarafında yer almaktadır. Bununla beraber Kur'an'ın bireycilik konusunda liberalizminden farklı bir perspektife sahip olduğunu gördük. Kur'an'da bireyin diğer insanlara karşı sorumlu tutulduğu ve bireyin çıkarıcı davranışlarından ziyade birey ve toplumun karşılıklı çıkarı göz önünde bulundurulduğunu gördük. Ayrıca toplumun yararı bireyin yararından üstün tutulmaktadır. Kur'an hem bireyin yarar sağlamasını hem de toplumun yarar sağlamasını beklemektedir. Ancak biri ön plana alınacaksa toplumun yararını öncelemektedir.

Liberalizm insanın özgür olması gerektiğini belirtirken negatif özgürlüğü benimser. Bu sebeple liberalizme göre insanın özgürlüğü; hiçbir kişi, kurum veya herhangi bir kuvvet ile kısıtlanmamalıdır. Kur'an'ı Kerim'de de insanın özgür olduğu vurgulanmaktadır. Ancak kişi özgür olsa bile başıboş bırakılmamıştır. Allah tarafından kendisine sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumlulukları üstlenip üstlenmemesi konusu insanın özgürlüğüne bırakılmıştır.

Piyasa ekonomisi konusunda özel mülkiyet anlayışı ortaya çıkmaktadır. Liberalizme göre kişi mülk sahibi olur ve bu mülkteki tasarruf hakkı mutlak surette kendisine ait olmaktadır. Kur'an'a göre ise yerdeki ve göklerdeki her şeyin tek maliki Allah'tır. İnsan, ancak Allah'ın izin verdiği sürece ve vekâleten bir mala malik olabilmektedir. Liberalizme göre piyasa ekonomisi hiçbir sınırlandırmaya mahkûm edilmemelidir. İnsanlar kendi aralarında piyasaya çeki-düzen verebilecek yetkinliğe sahiplerdir. Kur'an-î perspektifte ise piyasa ekonomisinde Allah'ın kanunları göz önünde bulundurulmalıdır. Kur'an, piyasaya faiz yasağı ve zekât ile müdahale etmektedir.

Sınırlı devlet ilkesine geldiğimizde liberalizmin, devletin yetki alanı olarak birey merkezli odaklandığını görmekteyiz. Liberalizme göre devletin görevi toplumda adaleti, güveni ve ülkenin savunmasını yerine getirmektir. Devlet dîni ve ekonomik alanlarda topluma müdahale etmemelidir. Kur'an'da birçok yerde geçen ayete göre devletin adalet ve hukuk alanında toplumu inşa etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Kur'an belirli bir çizgi ile insanların ekonomi alanında tamamen özgür olması devletin buraya müdahale etmemesi gerektiğini bildirmemiştir. Aksine bazı ayetlerinde geçen 'zekat memurları' ifadesi ile insanların mallarına müdahale ettiği



görmekteyiz. Kur'an iyiliği emredip, kötülüğü men etme noktasında devletin her alana müdahalesini açık konuma getirmektedir.

Kısaca toparlayacak olursak Kur'an'da liberalizm ilkelerinin izdüşümlerini tartıştık. Kur'an'ın bakış açısı ile liberalizm bakış açısının zaman zaman benzese de çoğunlukla apayrı perspektiflere sahip oldukları ortaya koyulmuştur.

## KAYNAKÇA

- Acar, M. Demir, Ö. (2002). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara, Adres Yayınları.
- Altıntaş, M, E. (2012). Bireycilik Ve Toplumculuk Tartışmaları Bağlamında Değerler Yaklaşımı, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(24), 31-54.
- Akın, U. , Aslan, G. (2014). İdeoloji Ve Eğitim: Devlet-Eğitim İlişkinine Farklı Bir Bakış, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 81-90.
- Avan, S. (2015). Gerçekten Liberalizm Mi? Yoksa Sadece Söylem Mi?: Tek Partili Türkiye'de Liberal Gelişmeler, *Akademik Bakış Dergisi*, Mart-Nisan 2015 (48), 31-45
- Başdemir, H.Y. (2013). İslam Ve Özgürlük: Negatif Ve Pozitifçi Yaklaşımlar, *Liberal Düşünce Dergisi*, 18(69-70), 29-55.
- Bayraktar, M. (1995). *İslam'da Düşünce Özgürlüğü*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınevi.
- Bülbül, K. (2011). Özgürlük Kavramı Ve Modern İdeolojilerin Özgürlük Anlayışları , *Eskiye Dergisi*, Say20, 31-45
- Bülbül, K. (2018). *Siyaset Bilimi Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*, Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Çağlar, A. (2018). Liberalizm Ve Realizm Çerçevesinde "Nutuk" Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı, Karabük.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri, *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Çınar, S. (2018). "Kur'an'ı Sorumluluklarda Birey Ve Toplum Dikatomisi", (Ed) Güngör, Ö., *Sosyolojik Kur'an Okumaları*, Konya, Kitaparası Yayınları.
- Dal, S. (2018). Sosyal Politika İle Siyasi Ve Ekonomik İdeolojiler Arasındaki İlişki, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Demiriz, G. , Tatlıcan, Ü. (2015). "Yabancılaşma" , (Ed) Demiriz, G. , Tatlıcan, Ü. , *Sosyolojide Temel Fikirler*, İstanbul, Sentez Yayınları.
- El-Maliki, A. (2007). *Kapitalizm Ve Komünizme Alternatif Siyaset*, Ankara, Köklü Değişim Yayıncılık.
- Eren, İ. (2013). Din Ve Ekonomi İlişkisi: İslam'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı İçerisinde İnfak Kurumunun Oluşum Sürecinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Isparta. *Atf. McClery, Rachel M. Ve Robert Barro, Religion And Political Economy In An International Panel, Journal For The Scientific Study Of Religion*, 45 (2), 2006, S. 149.

Ersoy, A. (2015). İslam İktisadı Ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat Ve İktisat Yapısı, *İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi*, 1, 37-64.

Eskicioğlu, O. (1999). *İslam Ve Ekonomi*, İzmir, Anadolu Yayınları.

Eskicioğlu, O.(2010). Kur'an Ve Serbest Piyasa Ekonomisi, *Eskiyeni Dergisi*, Yaz(18), 77-91.

Haşşab, S.M. (2010). *İslam Sosyolojisi*, (Çev.)Coşkun,A., Özmen,N., İstanbul, Çamlıca Yayınları.

Kazancı, F. (2016). Serbest Piyasa Ekonomisi Ve İslam Ekonomisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Uluslararası İslam Ekonomisi Ve Finans Araştırma Dergisi*, 2(3), 161-178.

Kıvısto, P. (2003). "Sosyolojinin Temel Kavramları", (Çev.) Çarpıcıoğlu,İ. , Yavuz, S. Ankara, Birleşik Yayınevi.

Koca, B. (2013). Türkiye'de İslam Ve Sosyalizm İlişkisi Bağlamında Emek Ve Adalet Platformu Ve Antikapitalist Müslümanlar, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara

Köse, S. (1996). İslam'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri, *İlam Araştırma Dergisi*, 1(2), 7-52.

Köse, S. (2012). *İslam İş Ve Ticaret Ahlakı*, İstanbul, İgiad Yayınları.

Kurt, A (2008). Sosyolojik Din Tanımları Ve Dine Teolojik Bakış Sorunu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 73-93.

Mardin, Ş. (2003). *İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayıncılık.

Mardin, Ş. (2012). *Din Ve İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayıncılık.

Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.) Akınbay, O. , Kömürcü, D. , Ankara, Bilim Ve Sanat Yayınları.

Özel, M. (1994). *Birey-Burjuva-Zengin*, İstanbul, İz Yayınları.

Özdemir, M. (2010). Faiz (Riba) Kavramına İslami Bir Yaklaşım, *Eskiyeni Dergisi*, Yaz(18), 62-76.

Özdemir, Ü. (2018). Liberalizm Ve Çokkültürcülük, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Bolu.

Pehlivan, M (2016). Din-Ekonomi İlişkisi İle Bu İlişkinin Toplumların Ve Bireylerin Davranışlarındaki Yansımaları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6),13-35.

Peker, Ş. (2007). Kur'an'da Emir Ve Yasaklar Bağlamında İnsanın Özgürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Kayseri.

Tayyar, A. , Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet, *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.

Tokat, L. (2018). "Din Felsefesi Nedir?" , (Ed.) Tokat, L., *Din Felsefesi*, Ankara, Bilimsel Araştırma Yayınları.

Vural, F. (2015). Kur'an-I Kerim Perspektifinden Düşünce Ve Özgürlüğü, *Ekev Akademi Dergisi*,63, 69-92.



- Yeşilyurt, Ş. (2014). Din Ve Ekonomi Bağlamında İslam Maliye Tarihi Ve Maliye Sistemi, Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Zonguldak
- Yücel, B. (2011). *İdeolojinin Tarihçesi*, *Sosyoloji Dergisi*, 3(23), 183-206.